

Deutsch, Martin

Mezi slovem a obrazem : panegyrika a efemérní dekorace při oslavách kanonizace Františka Borgii u brněnských jezuitů

Opuscula historiae artium. 2021, vol. 70, iss. 1, pp. 78-91

ISSN 1211-7390 (print); ISSN 2336-4467 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144610>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Mezi slovem a obrazem

Panegyrika a efemérní dekorace při oslavách kanonizace Františka Borgii u brněnských jezuitů*

Martin Deutsch

The study analyses the iconographic programme of ephemeral decoration and the content of the introductory homily of the parish priest of St. James Jodocus (Jošt) Mannenbach on the occasion of the celebration of the canonization of the third general of the Society of Jesus, Francis Borgia, at the Brno Jesuits. The decoration for the occasion at the Jesuit Church of the Assumption of the Virgin Mary included rich sculptural and emblematic decoration, which, like the delivered homily, accentuated the virtues and exemplary piety of St Francis Borgia. A comprehensive analysis of the decoration of the church and Mannenbach's sermon is complemented by an overview of the highly prestigious events of the entire solemn liturgical octave, in the form of processions of the religious fraternities with the active involvement of city representatives and the aristocracy.

Keywords: Society of Jesus; St Francis Borgia; canonization; ephemeral decoration; baroque homiletics; Jesuit Church of the Assumption of the Virgin Mary in Brno

Mgr. Martin Deutsch
Seminář dějin umění, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno / Department of Art History, Faculty of Arts, Masaryk University, Brno
e-mail: 418762@mail.muni.cz

Kanonizace představovaly již v raném středověku významné události církevního roku, kterým byla věnována zvláštní pozornost. Proces svatořečení formalizovaný již na konci 4. století a znovu v průběhu 11. a 13. století institucionalizoval papež Sixtus V. (1521–1590), když v roce 1588 ustanovil Kongregaci pro svaté obřady a ceremonie.¹ Kult svatých stvrzený na posledním zasedání tridentského koncilu (1563) se stal díky svému konfrontačnímu a konfesionalizačnímu potenciálu důležitým nástrojem protireformace. Dosažení svatosti potvrzovalo mimořádné ctnosti a kvality jedince, které odpovídaly do značné míry ustáleným vyžadovaným stereotypům. Anglický historik Peter Burke (*1937) zmiňuje pět takových cest ke svatosti na příkladu 55 světic a světců kanonizovaných v letech 1588–1767.² I když posuzování jejich svatosti bylo v plné kompetenci svatého stolce, do celého procesu vstupovaly také mocenské zájmy vládařů či náboženských řádů. Burke mezi těmito světci rozlišuje zakladatele řádů, misionáře, duchovní pastýře, mystiky nebo osoby konající milosrdné a dobročinné skutky.³ Důležitým znakem byla také deklarovaná podobnost s dřívějším „prototypem“. To platí například pro jezuitského světce Františka Borgiu (1510–1572) zastupujícího uvedené skupiny včetně první kategorie zakladatelů, jelikož byl vnímán jako druhý Ignác z Loyoly (1491–1556). Třetího generála řádu Tovaryšstva Ježíšova Františka Borgiu kanonizoval papež Klement X. (1590–1676) 12. dubna 1671 společně s Kajetánem z Thiene (1480–1547), Filipem Beniciem (1233–1285), Ludvíkem Bertránem (1526–1581) a Růžnou Limskou (1586–1617). Po ohlášení Františkova svatořečení začali jezuité s přípravami kanonizačních slavností.⁴ Předkládaná studie je zaměřena na formu a průběh oslav svatořečení Františka Borgii, které se konaly u brněnských jezuitů v oktávu od 9. do 16. srpna 1671. Z uměleckohistorického i kulturněhistorického hlediska lze tuto slavnost detailně analyzovat díky archivním zprávám z kroniky a deníku jezuitské koleje v Brně nebo dochovanému tisku kázání

prosloveného v prvním dni oktávu v jezuitském kostele Nanebevzetí Panny Marie Joštem Mannenbachem († 1704), farářem z b něnského kostela sv. Jakuba (1666–1678) pocházejícím z Kardenu v Porýní.⁵ [obr. 1]

Záznamy z kroniky a deníku brněnské koleje vypovídají o bohatém uměleckém, hudebně-dramatickém a homiletickém programu celé osmidenní slavnosti, které se aktivně účastnili představitelé církevní a světské aristokracie, města či bratrstev.⁶ Slavnostní oktáv byl zahájen 9. srpna v sedm hodin ráno monumentálním procesím z kolegiálního kostela sv. Petra a Pavla. Zástup vedl mladík představující ochránce Tovaryšstva Ježíšova, za nímž následovali studenti nižších tříd jezuitského gymnázia se svými prapory a pegmatem s vyobrazením Františka Borgii v dětském věku. Za nimi pokračovali členové jezuitských mariánských sodalit se svými korouhvemi: sodálové menší latinské sodality Navštívení Panny Marie, tovaryši sdružení v sodalitě Neposkvrněného početí Panny Marie a členové větší (studentské) latinské sodality Nanebevzetí Panny Marie. V průvodu mariánských družin kráčeli také jejich prefekti, přičemž několik „vkusně oděných“ sodálů drželo pochodně. V jednotlivých intervalech mezi sodalitami bylo neseno pegma se sochou Panny Marie a jedna umbela. Za sodalitami postupovali novicové a laičtí bratři jakožto kajcínici oděni do žíněného roucha (dohromady 86 osob). Tito nesli v popředí „rozměrný a velmi krásný“ prapor s vyobrazením sv. Františka Borgii, který byl pořízen díky štědrosti moravského zemského hejtmána hraběte Františka Karla Libštejnského z Kolovrat (1620–1700). Následoval sbor zpěváků a trubačů, kteří šli před nosítky se sochou Františka Borgii žehnajícího přihlížejícím divákům. Jezuitský světec, zpřítomněný „obrazem“ (sochou) v procesí, gestem žehnání zprostředkovával Boží ochranu zúčastněným a inicioval zbožný dialog. Tuto konstrukci obklopovali studenti s pochodněmi a kněžší oděni v „nádherná“ liturgická roucha. Zbožný zástup uzavírali kněží včele s kanovníkem kolegiální kapituly Janem Saltzmannem. Poté následovali zástupci aristokracie s korouhvemi a členové městských bratrstev (bratrstva Božího těla při farním kostele sv. Jakuba a jezuitské sodality Očištvání Panny Marie) s pegmaty a umbelami. Jako poslední se účastnily ženy rozdělené ve dvojstupu na vdané a svobodné. Prameny umožňují alespoň částečně rekonstruovat topografii tohoto procesí: „A tak kromě sodalit další desítky účastníků s tucty korouhví a pochodní osvětlovaly celé procesí. To se ubíralo za zvuku všech zvonů, lahodných trubek a zbožných zpěvu písní k svatému Františku Borgiovi přes obě náměstí a celé město. Procesí se na třech příhodných místech na chvíli zastavilo. Nejprve na náměstí, které se nachází pod Petrovem, okázale oděni studenti z řad šlechty usazení na koních pozdravili sochu světce. U radnice bylo město v krátkém německy provedeném výstupu svěřeno pod ochranu sv. Františka Borgii. Nakonec u vstupu do koleje ochránce Tovaryšstva zval sv. Františka Borgiu do koleje a vítal ho v kostele.“⁷ Město tedy získalo nového patrona proslulého nanejvýš příkladnými ctnostmi, jako jsou

1 – Neznámý malíř, **Jošt Mannenbach**, 70. léta 17. století. Portrétní galerie svatojakubských farářů

zejména pokora, poslušnost a spravedlnost, jež byly dávány za vzor v dochovaném ranním kázání, ale také prostřednictvím výzdoby jezuitského kostela a prvního školního nádvoří.

Přestože se k této efemérní výzdobě nedochovaly ikonografické prameny, do značné míry její podobu odkrývají písemné doklady.⁸ Na efemérní výzdobě uvnitř kostela i noviciátu se podíleli čtyři malíři, pět truhlářů a další řemeslníci z řad jezuitských laických bratrů.⁹ Na hlavním oltáři nad svatostánkem s eucharistií (uvnitř pozlacené a postříbřené svatozáře) se nacházel řetízkem ozdobený milostný obraz Panny Marie Sněžné darovaný Františkem Borgiou.¹⁰ [obr. 2] U hlavního oltáře se v průběhu oktávu střídali novicové v adoraci svátosti oltářní. Milostný obraz Panny Marie Sněžné obklopovali čtyři andělé nesoucí kartuše zobrazující zázraky sv. Františka Borgii. Mezi anděly se nacházel relikviář katakombálních mučedníků sv. Primitiva a Konstantia.¹¹ Výzdobu hlavního oltáře a milostného obrazu završovala „velkolepá“ císařská koruna symbolizující „korunu nebeské slávy“. Po stranách hlavního oltáře byly vztyčeny dvě slavobrány: „Po obou stranách oltáře byly postaveny slavobrány. Na jejich stupních stály personifikované ctnosti sv. Františka Borgii s nápisem: Spravedlivého vodil pán po přímých cestách. Na vrcholu slavobrán stál svatý František Borgia, jak ve vévodském, tak v kněžském rouchu.“¹² Záznamy z deníku koleje tento stručný popis podstatně doplňují. Dle těchto zpráv měly slavobrány stupňovitou, částečně zlacenou konstrukci. Slavobránu u portálu do sakristie (nalevo od oltáře) zdobily personifikace morálních a světských ctností

2 – Milostný obraz Panny Marie Sněžné (*Salus Populi Romani*), 1571–1573.
Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, hlavní oltář

Františka Borgii uspořádaných do jednotlivých etáží. V jejím nejvyšším patře byla umístěna socha Františka Borgii ve vévodském rouchu obklopená dvěma anděly, z nichž jeden držel korunu s žezlem a druhý přilbu s mečem. Vrchol této slavobrány korunoval verš z knihy Moudrosti (10,10) „*ukázala mu království Boží*“. Na protější straně u vchodu do chóru hudebníků byla k vidění stejná konstrukce. Zde však výzdobu zahrnovaly personifikované teologické ctnosti a socha Františka Borgii tentokrát v kněžském rouchu obklopená rovněž sochami dvou (sedících) andělů s odlišnými atributy (kalvárií a krucifixem, biretem a knihou). Verš v nejvyšší etáži opět parafrázoval část desátého verše z knihy Moudrosti o spravedlivém služebníku provázeném moudrostí (Bohem), která jej ochraňuje a pomáhá mu čelit hříčům: „*Spravedlivého vodil pán po přímých cestách*“.¹³ Dvě sochy andělů v obou bočních lodích kostela nesly štíty s obrazy Borgiových zázraků. „*Uprostřed*“ chrámu byl na další efemérní konstrukci pod hedvábným závěsem vystaven překrásný „*nedávno namalovaný*“ obraz sv. Františka Borgii.¹⁴ Rudé látky zdobené florálními motivy v podobě květů, umělých i pravých plodů či stromů pokrývaly klenby chrámu.¹⁵ Na stěnách a pilířích chrámu byly zavěšeny tapety z hedvábného papíru s malovanými emblémy a symboly ze života světce.¹⁶ Tyto emblémy měly probudit zájem a „poutat“ oči diváků. Vhodnou paralelu k této blíže neznámé emblematické dekoraci jezuitského kostela v Brně poskytuje tisk *Apparatus Emblematicus* (Víděň 1671), vydaný vídeňskými jezuiti u stejné příležitosti.¹⁷ Tento tisk dedikovaný ambasadorovi španělského krále ve Vídni Paolu Spinolovi Doriovi (1628–1699; ambasadorem 1670–1676), markýzi de Los Balbaces, zahrnuje grafické ilustrace emblémů původem německého rytce Johanna Martina Lercha (1643–1693), které v sochařském a malířském provedení zdobily interiér vídeňského jezuitského (univerzitního) kostela Nanebevzetí Panny Marie v průběhu slavnosti započaté zde 24. srpna. Nejlépe to dokládá úvodní grafická ilustrace jednolodního prostoru kostela okázale vyzdobeného emblémy, sochami personifikovaných ctností a drahocennými látkami. [obr. 3] Díky odkazům jsou jednotlivé části dekorace přesně popsány níže v nápisové části. Nápis mimo jiné informuje, že autorem konceptu výzdoby kostela byl italský malíř Giuseppe Zanatta (1634–1720).¹⁸ Obdobně koncipované emblémy vystihující Borgiovy ctnosti a zásadní životní okamžiky byly velmi pravděpodobně vytvořeny i pro brněnský jezuitský kostel. [obr. 4]

Zmíněný milostný obraz Panny Marie Sněžné, který brněnští jezuité v rámci této festivity vystavili na hlavní oltář, je jednou z kopií římského palladia *Salus Populi Romani* z baziliky Santa Maria Maggiore. Šíření tohoto obrazu je neodmyslitelně spjata se sv. Františkem Borgiou, který v roce 1569 získal od papeže Pia V. (pontifikát 1566–1572) povolení k vytváření jeho kopií, které rozesílal evropským vladařům nebo do jezuitských kolejí a zámožských misí.¹⁹ Jezuitské prameny a Borgiovi životopisci zmiňují, že jeden takový obraz daroval František Borgia jezuitským novicům do Prahy

3 – Giuseppe Zanatta – Johann Martin Lerch, **emblematická výzdoba jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Vídni** při oslavě kanonizace Františka Borgii, mědiryt z tisku *Apparatus Emblematicus* (1671). Víděň, Österreichische Nationalbibliothek

roku 1571. O dva roky později měl být tento obraz přenesen do Brna, kam byl přesunut noviciát.²⁰ Záznam o oslavě svatořečení Františka Borgii u brněnských jezuitů však spojuje Borgiiův „dar“ od počátku s brněnským noviciátem a připomíná navíc slavnost stého výročí od jeho darování.²¹ I starší jezuitské prameny tento „dar“ Francesca Borgii spojují přímo s brněnským noviciátem a shodným rokem 1571. Brněnští jezuité tohoto tradičního výkladu pochopitelně využili, aby současně oslavili kanonizaci Františka Borgii a sté výročí darování milostného obrazu Panny Marie Sněžné (1571). K rozdáváním obrazům, uvedeným v předchozí zprávě, lze velmi pravděpodobně přiřadit mědirytiny augsburgského rytce Philippa Kiliana (1628–1693)²² znázorňující klečícího sv. Františka Borgii s jeho hlavními atributy: lebkou, císařskou korunou, kardinálským kloboukem a milostným obrazem

Panny Marie Sněžné. [obr. 5] Lebka a císařská koruna odkazuje k Františkovu duchovnímu obrácení, k němuž došlo při jeho konfrontaci s mrtvým tělem císařovny Isabely Portugalské (1503–1539), zatímco kardinálský klobouk k pokoře projevené odmítáním kardinálské hodnosti. Svázanost rytiny s brněnskou slavností dosvědčuje nápis ve spodní části rytiny připomínající stoletou úctu k milostnému obrazu Panny Marie Sněžné a Františku Borgiovi v jezuitském noviciátu.²³ Uctívání obraz světec přidržuje pravou rukou, jako by jej ukazoval věřícím. Pohledem se však František Borgia obrací k zjevující se monstranci se svátostí oltářní, k níž dle dobových svědectví choval tu nejhlubší úctu a z níž čerpal milost a útěchu.²⁴ Existují i další grafické ilustrace s obdobnou kompozicí, které vznikly u téže příležitosti. [obr. 6] Kiliánova grafika se stala předlohou pro oltářní obraz dochovaný v severní lodi telčského poutního kostela Matky Boží na Starém Městě, v němž je doložena působnost jezuitů z tamní koleje a terciátu.²⁵ [obr. 7] Dochované obrazy, avšak i písemné zprávy z dalších jezuitských kolejí české provincie potvrzují programové šíření tohoto ikonografického motivu v rámci dané události. Výroční zprávy jezuitských kolejí uvádí obrazy (Jihlava, Nisa, Olomouc) nebo korouhve (Jičín) se stejným výjevem.²⁶ Tato ikonografie Františka Borgii je typická i pro mladší výtvarné realizace, ať už v malířském, či sochařském provedení. Jedná se například o obraz světce (1698) od Jana Jiřího Heinsche (1647–1712) nacházející se původně v chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře²⁷ nebo sousoší Františka Borgii (1710) od Ferdinanda Maxmiliána Brokoffa (1688–1731) na Karlově mostě v Praze a od Františka Bauguta (1668–1726) před kutnohorskou jezuitskou kolejí (1712).²⁸ Rozšířená byla i „vera effigies“ sv. Františka Borgii tvořící frontispis světcova životopisného pojednání *Krátký Weytah Žiwota Swatého Frantisska Borgia* (Praha 1671) distribuovaného v rámci slavnosti.²⁹ [obr. 8]

Po vstupu procesí do jezuitského kostela celebrou první mši k počtě nejsvětější Trojice opat premonstrátského kláštera v Zábřovicích Bohumír Olenius (1611–1682) za asistence jezuitských noviců a jiných premonstrátských kněží.³⁰ Německé kázání k počtě sv. Františka pronesl zmíněný svatojakubský farář Jošt Mannenbach, který svoji řeč vystavěnou zejména na předobzrech z knihy Ezechielovy vydal tiskem.³¹ Mannenbachovo kázání vydané pražskou klementinskou kolejí úzce souviselo s efemérní výzdobou kostela. I když v tištěném kázání explicitně nerezonují příklady k výtvarným motivům známým z této výzdoby, mluvené slovo kazatele se vztahovalo k jednotlivým výjevům, protože tematizovalo ctnosti, zbožný život světce a jeho předurčenost k svatosti, stejně jako viděné „obrazy“. Přítomní tedy mohli paralelně vnímat obrazy a kázání, jelikož obrazy se „zrcadlily“ v homilii a naopak.³²

V úvodu své oslavné řeči nazval Jošt Mannenbach Františka Borgiu oddaným služebníkem Božím, který bude od tohoto roku skrze Jeho Svatost papeže Klementa X. uctíván jako svatý ve všech křesťanských kostelech

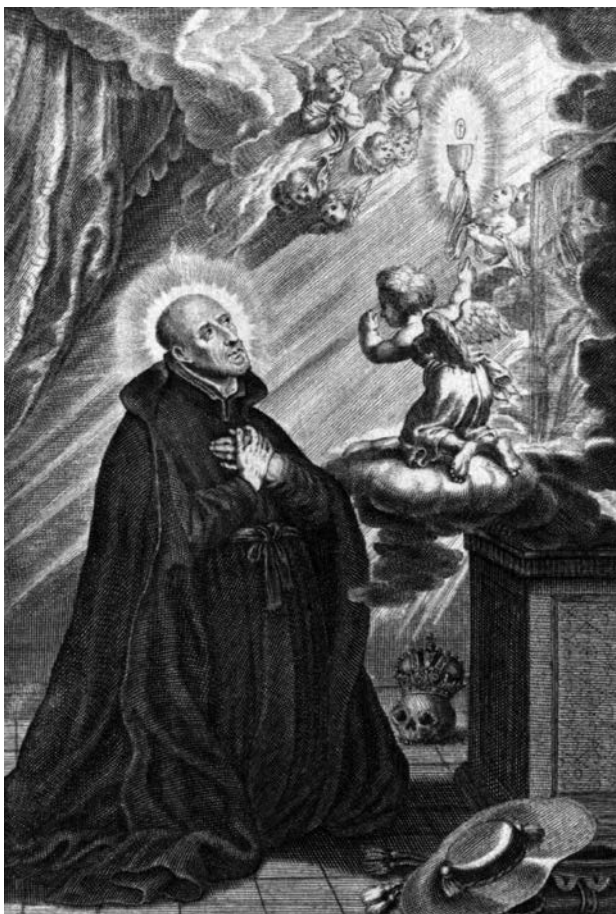
4 – Giuseppe Zanatta – Johann Martin Lerch, **emblém č. 40** s lematy: Činí podobné umrtvování, Umrtvováním těla se podobal trpícímu Kristu, mědiryt z tisku *Apparatus Emblematicus* (1671). Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek

5 – Philipp Kilian, **sv. František Borgia**, mědiryt vydaný k oslavě kanonizace Františka Borgii, Augsburg, 1671. Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek

jako přímlyvce a předobraz k napodobení. Posléze zmínil, že František před 99 lety vyměnil pozemský život za věčný a stal se znamenitým klenotem věřících.³³ V následující pasáži kazatel označil Františka Borgiu za nového ženicha, kterému mají jít věřící vstříc.³⁴ Potom přirovnal Františka k patriarchovi Josefovi, který vládl Egyptu z faraonova triumfálního vozu. Dále postupně přešel k hlavnímu motivu homilie, když Josefův vůz připodobnil k svatebnímu a posléze k ohnivému vozu taženému čtyřmi bytostmi se čtyřmi tvářemi po všech stranách (lidskými, lvími, býčími, orlími) dle knihy proroka Ezechiela. Bytost v podobě býka si následně vybírá pro svůj další výklad, jelikož ta se nachází v rodovém erbů Borgiů a zároveň svými vlastnostmi nejvíce připomíná sv. Františka.³⁵

Nejobsáhlejší pasáž kázání s názvem *Facies Bovis à sinistris ipsorum quatuor* („zleva měly všechny čtyři tváře býčí“, Ez 1,10) je uvedena přehledem vybraných výkladů uvedeného Ezechielova zjevení. Mannenbach představil například výklad Órigéna (185?–253), který čtyřmi bytostmi vyložil čtyři elementy, Řehoře Naziánského (329–389), který je využil

S. Franciscus Borgia e Gandia Duce, tertius Soc.³³ Jesu Propositus Generalis, animi submissio, pietate in Deum, paupertatis amote, reliquisq; virtutibus miraculisq; magnus: Spectatq; non semel oblata purpura, ac dignitatib; vitro depositis, quam senex clarior: quo fortior hinc honorum omnium in utraq; pupuza contemptor, stetit, hoc Deo Caspitore, Clemente Jo Pontif. Max. designatore, honorum plus, accepit, cum orbis toto plaudente in Sanctorum numerum relatus fuit A. 1671. Die 12. Apr: G. G. Wolff sculp.

při popisu čtyř lidských sil tížících tělo a duši (hněvu, touhy, vůle a rozumu) nebo trinitářského kněze Ferdinanda de Escalante, jenž vidění Ezechiela chápal jako předzvěst čtyř budoucích světových říší (chaldejské, perské, řecké a římské).³⁶ Ezechielovo vidění však mělo hlavně předznamenávat svrchovanou moc Hospodina, který bude na vítězném voze taženém čtyřmi bytostmi-evangelisty vládnout celému světu. Protože o zářícím trůnu nad hlavami čtyř bytostí hovoří prorok Ezechiel jako o vzhledu a podobě Boží slávy, Tovaryšstvo Ježíšovo musí být nutně čtyřspřežím neboli vozem Hospodinovy slávy, jelikož z Boží vůle je posláním tohoto řádu „větší sláva Boží“ při šíření evangelia na všechny strany světa.³⁷ Tovaryšstvo Ježíšovo označil kazatel Mannenbach za vyvolený řád spravedlivých, který bude znát skrytá tajemství duše, následovat Syna Božího a ve „stodole Páně“ shromažďovat poslední „žer“.³⁸ V souvislosti se „zvučností“ řádu ve „všech“ zemích světa a německým výrazem *schall* (zvuk), neopomněl Mannenbach patřičně vyzdvihnout osobnost německého astronoma, jezuitu Jana Adama Schalla von Bell (1591–1666), působícího na císařském dvoře v Pekingu.³⁹ Vzápětí následoval příměr čtyř bytostí z Ezechielova proctví ke čtyřem „stavům“ Tovaryšstva Ježíšova: k první generaci zakladatelů řádu (lidské tváře), mučedníkům (lví tváře), kajcíníkům (býčí tváře) a blahoslaveným mladíkům (orlí tváře).⁴⁰

Po aluzi ke čtyřem stavům Tovaryšstva Ježíšova a náležitě glorifikaci jezuitského řádu pokračoval Mannenbach tím, že obdobně popsal čtyři tváře-vlastnosti Františka Borgii. Spatřoval v něm tvář člověka, protože sedm let stál včele řádu Tovaryšstva Ježíšova, tvář lva, protože požadoval mučedníky, tvář býka, jelikož si skrze odříkání vybojoval Boží milost, i tvář orla, protože před i po manželství dodržoval zdrženlivost.⁴¹ Nejvíce se ale dle něj podobal tváři býka, bytosti, která je symbolem kněžství, úrody a užitku, práce a duchovního odříkání. František coby velký kněz oplýval moudrostí a sebezapřením. Jeho kázání a duchovní rozmluvy měly neuvěřitelný užitek a přispěly k výraznému rozšíření řádu. Stejně jako býk, „zvíře“ dle Ovidia zrozené k práci, proslul pracovitostí, když například zastupoval posluhovače na stavbě, čeledíny v kuchyni či vrátného v koleji. Mannenbach dodal, že František pracoval, jako by slyšel slova sv. Pavla: „Pracuj jako dobrý Kristův rytíř“.⁴² Především však byl příkladným kajcíníkem.⁴³ Přísná askeze a pokora projevovaná zapíráním sebe sama, pohrdáním světských statků a tužeb patřily k Františkovým hlavním ctnostem: „Takovou hlavní ctností bylo u Františka Borgie zapírání a nenávisť sebe samého. Tak totiž lze se svatými Otcí a se Spasitelem samým nazývati jeho ustavičné vítězení nad samoláskou, jeho odřeknutí se sebe samého, tj. odřeknutí se všeho, co se přirozenosti

6 – Georg Andreas Wolfgang, sv. František Borgia, mědiryt, Augsburg, 1671. Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek

lidské líbí. František byl úplně přesvědčen, že od tohoto zapírání sebe samého závisí veškerá svatost [...]. Tak smýšlel a mluvil Světec s ohledem na výrok jistého církevního otce, kterýž pravil: *Jak mnoho násilí sobě učiníš, tak daleko pokročíš ve ctnosti*.⁴⁴ Proto Mannenbach přirovnal Františka k sv. Jeronýmovi, jenž také téměř nespal, čas trávil umrtvováním těla i ducha a často rozjímal o pekle.⁴⁵ I Františkovi životopisci zmiňují, že světec hlásal, že pekelná muka se nevyrovnávají žádnému jinému utrpení, a proto jsou veškeré lidské strážně, jako bolest, únava, nemoci, žízeň, hlad či nechutné jídlo, malicherné.⁴⁶ Nelze opomenout, že uvedené Františkovy ctnosti byly personifikovány sochami na slavobránách v presbytáři kostela a nepochybně se promítly do ikonografie emblematické dekorace celého kostela tak, jako ve Vídni. Františkova kajícnost a rozjímaní o pekle se staly námětem dalších výtvarných děl, jako například obrazu Jana Jiřího Heinsche (1647–1712) z osmdesátých let 17. století, který ztvárňuje světce se svým spolubratrem u stolu v nuzné hospodě, v níž dle kuchaře nezbylo žádné jídlo, přičemž František si ve vši pokoře představuje utrpení duší v pekle.⁴⁷

V další části kázání Mannenbach připomíná zásadní okolnost, která Františka přiměla k duchovnímu obrácení a kajícnému životu. Roku 1539 zemřela španělská královna a císařovna Isabela Portugalská a František Borgia, důvěrník ovdovělého císaře Karla V. (1500–1558), měl doprovázet mrtvé tělo císařovny ke smutečnímu obřadu do Granady. Po otevření rakve zesnulé císařovny v královské kapli zemřelých se všichni přítomní aristokraté vzdálili kvůli velkému zápachu jejího mrtvého rozkládajícího se těla, avšak František Borgia u těla zůstal. Při pohledu na něj si uvědomil pomíjivost a marnivost světa a od této chvíle si už navždy přál „utéct ze světa“, jít cestou věčného života a celý zbylý pozemský život zasvětit pokorné službě Bohu.⁴⁸ Tato zkušenost navíc přivedla Františka k další důležité schopnosti rozlišování. František Borgia potom mohl, slovy kazatele, jednoznačně rozlišovat stíny od světla, marnivost od věčnosti či pomíjivost pozemské cti od třeptu nevinnosti.⁴⁹ Mannenbach vycházel z myšlenek španělského učenice Martina de Azpilcuety (1491–1586) a upozornil, že tato ctnost je rovněž symbolizovaná býkem: „*díky rozdvojeným prstům představuje [býk] ctnost nazvanou rozlišování*“.⁵⁰

Svatojakubský kazatel pokračoval dalším výkladem Františkových hlavních ctností: pokory a poslušnosti. Pokoru dal František najevo například vytrvalým odmítáním „kardinálského klobouku“ a neustálým umrtvováním těla i duše, vědom si své lidské hříšnosti. Blíže se Mannenbach pozastavil u Františkova vnitřního zápasu mezi pokorou a poslušností ve chvíli, kdy měl být zvolen generálem řádu. Pokora měla Františkovi „radit“, aby se stranil důstojnosti spojené s vedením řádu, zatímco poslušnost ho vedla k tomu, aby snášel břemena. František si ale na příkladu Kristovy oběti uvědomil, že pokora je zároveň poslušností a kdyby stavěl pokoru poslušnosti na „odpor“, projevil by pouze pýchu.⁵¹ Proto František Borgia pokorně přijal Boží vůli a stal se generálem řádu, podobně

jako se stal Mojžíš vůdcem Izraelitů. Oba totiž byli obdarováni pokorou, když se ponížili a uposlechli Boha, aby byli následně k Bohu vyvýšeni. Tak jako Hospodin ustanovil Mojžíše, aby byl zatvrzelému faraonovi Bohem, ustanovil Františka Borgia novým „Mojžíšem“, aby zvítězil nad „kacíři“.⁵² František zasluhoval spásu také skrze vzletnou modlitbu, kterou konal jako zápalnou oběť ve dne i v noci. Měl ve zvyku se od půlnoci pokaždé pět až šest hodin modlit a bdít o samotě jako Kristus na hoře Tábor. Mannenbach uvedl, že celý svět vnímal František jako modlitební knihu a všechny věci na světě jako „žebřík“ ukazující mu cestu Spasitele.⁵³ To znamená, že byl přesně po příkladu sv. Ignáce z Loyoly kontemplativní v činnosti, protože viděl Boží přítomnost ve všech věcech a stvořeních.

Ve svém kázání pokračoval Mannenbach další exegezí, když tvář býka-Františka vyložil jako tvář beránka z knihy Zjevení sv. Jana. Tímto způsobem vyzdvihl Františkovy další ctnosti výtvarně ztvárněné na protilehlých slavobránách v presbytáři jezuitského kostela: nevinnost a čistotu. Současně se ale vrátil k vizi proroka Ezechiela, protože ve Františkově nevinnosti spatřoval „něco andělského“. Okřídlené bytosti se čtyřmi tvářemi, které prorok viděl u řeky Kebaru, byli totiž cherubové.⁵⁴ Tvář býka tedy byla současně tváří cheruba. Mannenbach plynule navázal glorifikaci Františkových rodových předchůdců, kteří prosluli ctnostmi symbolizovanými býkem.⁵⁵ Ve všech těchto symbolech býka „nacházel“ svatojakubský kazatel Františka „proměněného“ v cheruba, který je strážcem stromu života v rajské zahradě. Rájem a stromem života však myslel Tovaryšstvo Ježíšovo, jež stráží František Borgia jakožto cherub dvousečným plamenným mečem, kterým zasahuje srdce hříšníků a „*proniká až na rozhraní duše a ducha*“.⁵⁶ Mannenbach dále metaforicky přirovnal Františka k jednomu z cherubů, který tvoří trůn Boží slávy a jenž pokrývá příkrov Schrány smlouvy. Ve Františkovi se proto odrážela nejen Boží moudrost, ale také svatost, protože byl nablízku nejsvětějším tajemstvím. Skrze toto „andělské poznání“ mohl tedy v každém kostele pocítit, kde přesně se nachází svátost oltářní a obracet své oči k obětnímu stolu. Tuto Františkovu schopnost ostatně nejlépe reflektovaly jeho obrazy nebo rytiny rozdávané během celého oktávu. [obr. 5] V závěrečném čtení vybízel Mannenbach věřící, aby také oni vzhlíželi k obětnímu stolu a vyprošovali si u něj milost, milosrdenství a odpuštění. Apeloval také na své posluchače, aby následovali všechny Františkovy ctnosti (poslušnost, pokoru, čistotu) a prosili jej o ochranu před nemocemi a nástrahami ďábla. Prosebnou modlitbou k sv. Františku Borgiovi následně zakončil své kázání: „*Ty ses nám představil jako cherub Božího svatostánku; sv. Františku Borgio, postav Boha před všechny naše prosby, dej nám milost a milosrdenství, abychom také naše oči neustále k svatostánku směřovali a neviděli smrt dříve než pomazání Pána. Vše pro větší slávu Boží a sv. Františka Borgii*“.⁵⁷

Vzápětí pronesl homilii jeden z jezuitských kněží u prozatímního oltáře na školním nádvoří před kostelem,

7 – Sv. František Borgia, 1671 (?). Telč-Staré Město, kostel Matky Boží, oltář sv. Františka Borgii

jelikož kapacita chrámu zdaleka nedostačovala všem přítomným. Po obřadu se zábrdovický opat Bohumír Olenius s moravskými „pány“ a zemskými úředníky občerstvil v refektáři koleje, kde později večer sloužil zpívané nešpory. Jeden z jezuitských kněží zde měl potom slavnostní proslov v latině. V kostele pak následovalo požehnání a svaté přijímání, které přijalo velké množství lidí. Zástupy věřících, kteří se již prvního dne slavnosti přicházely poklonit soše světce vystavené na školním nádvoří koleje (původně nádvoří před vstupem do kostela), poskytovaly dle kolejniho záznamu milou podívanou: „Podívaná to byla milá oku i duši, neboť bylo možné vidět, jak po celý den přicházejí lidé, aby na kolenou uctili sochu světce, který byl vyobrazen v kněžském rouchu s gestem žehnání. Socha byla vystavena na nádvoří koleje. A to byl první den slavnosti“.⁵⁸ První slavnostní den završil ohňostroj za hradbami připravený prefektem městské zbrojnice Pavlem Apflem.

I v dalších dnech slavnostního oktávu se konala procesí jezuitských sodalit, žáků gymnázia, bratrstev a byly slouženy mše, zpívány nešpory nebo pronášeny exhortace k „lidu“.⁵⁹ Druhý den, 10. srpna vyšli v procesí za zvuku trubek a bubnů z kostela sv. Mikuláše členové městské jezuitské (německé) sodality Očištvání Panny Marie do jezuitského kostela. Zde celebrol mši děkan brněnské kapituly Jan Křtitel z Kastelmura a kázal převor dominikánského kláštera v Brně Pavel Christallinger za přítomnosti dalších kněží. 11. srpna jezuitský kostel zaplnili sodálové menší studentské (latinské) kongregace Navštívení Panny Marie s korouhví, umbelou a třemi pegmaty. Zpívanou mši toho dne vedl opět farář Jošt Mannenbach společně s jedním z augustiniánů. Následující den (12. srpna) celebrol mši zábrdovický opat Olenius a jako kazatel vystoupil člen řádu menších bratří konventuálů (z minoritského kostela sv. Janů). Tohoto obřadu se účastnili pouze studenti nižšího gymnázia bez dalších hostů. Starší žáci jezuitského gymnázia se představili v čele velkého procesí z kostela sv. Michaela 13. srpna. Nesli přitom tři pegmata s obrazy dítěte Krista obklopeného lilí, beránka s Pannami-mučednicemi a žehnajícího sv. Františka Borgiu. Za nimi následovali členové růžencového bratrstva s převorem dominikánského kláštera a řeholníci všech tří františkánských řádů. Mši sloužil dominikánský převor Christallinger a kázání pronesl jeden z otců františkánů-observantů. Další den slavnosti byl vyhrazen 414 „nemajetným“, kteří se do jezuitského kostela dostavili v průvodu a každý z nich přijal požehnaný chléb, míru vína a dva „obrázky“ Krista nesoucího kříž. Účastnili se potom bohoslužby rektora koleje Matěje Zeidlera (1626–1697) s homilií jezuita Jiřího Mojžíše Loxe (1632–1685). 15. srpna na svátek Nanebevzetí Panny Marie se stal brněnský jezuitský kostel cílem děkovného procesí za osvobození od švédského nebezpečí z roku 1645. Procesí tvořili členové městského magistrátu, měšťané i církevní hodnostáři. Mši sloužil opat augustiniánského kláštera u sv. Tomáše a večer

8 – Philipp Kilian, **Vera effigies sv. Františka Borgii**, frontispis tisku *Krátký Weytah Žiwota Swatého Frantisska Borgia*, Praha 1671

po nešporách pronesl řeč o osvobození města Brna jezuita Jan Dilatus (1626–1689), jenž v čase švédského obléhání působil v řadách studentské legie. Poslední den slavnostního oktávu završilo procesí premonstrátských kněží, s nimiž se spojili sodálové tuřanského bratrstva sv. Izidora (v počtu 70), kteří nesli minimálně dvě pegmata s „obrazy“. Na prvních nosítkách byla vystavena socha sv. Izidora držícího v rukou obraz sv. Františka Borgii. Baldachýn tvořila vévodská koruna složená z obilních klasů připomínajících rolnické poslání členů bratrstva. Korunu dále dekorovaly ozdobné pásky s emblémy. Na druhé konstrukci se nacházel „krásně vyzdobený“ obraz Panny Marie Sněžné obklopený dvěma „sněhobílými sloupy“ vyšívanými z bavlny. Celé procesí provázely zpěvy a modlitby: „v procesí je opakován verš z knihy Moudrosti: Spravedlivého vedl Pán přímými cestami, ukázal mu království Boží, dal mu znalost svatých věcí: ocenil na něm úsilí, a jeho námahu bohatě odměnil. Na konci se ozývala česká modlitba. Svatý Františku pro za nás s jednohlasnou odpovědí sodálů: Vzpomeň na nás. Pros za nás“.⁶⁰ Tak jako na začátku slavnosti, tak i na závěr zazněly večer fanfáry městských trubačů a okna jezuitské koleje včetně kostelní věže rozzářily svíce. Oktáv zakončil slavnostní večerní ohňostroj za hradbami uspořádaný opět prefektem městské zbrojnice Pavlem Apflem.⁶¹

Oslava svatořečení sv. Františka Borgii se promítla i do šestihodinového divadelního (veřejného) představení odehraného 15. září. Drama objednali představitelé brněnského magistrátu, kteří ocenili hru i jeho scénografii a účinkujícím žákům z nižší gramatikální třídy věnovali 200 rýnských zlatých.⁶² Oltář sv. Františka Borgii a vyznavačů Tovaryšstva (pravděpodobně sv. Stanislava Kostky a Aloise Gonzagy) v severní lodi kostela byl zhotoven o tři roky později (1674) na základě fundace štedré donátorky hraběnky Anny Františky Lesliové, rozené Ditrichštejnové († 1685).⁶³ Papež Klement X. již v roce Františkova svatořečení potvrdil oltáři odpustkové privilegium, které zaručovalo plnomocné odpustky každému, kdo se předtím vyzpovídal, přijal svátost oltářní a účastnil se mše před tímto oltářem.⁶⁴ Raně barokní oltář uchovával milostný obraz a relikvii sv. Františka Borgii (část žebra ve stříbrném relikviáři), kterou darovala hraběnka Lesliová brněnským jezuitům roku 1676.⁶⁵ Veřejnou úctu k tomuto ostatku sv. Františka Borgii povolil olomoucký biskup Karel z Lichtenštejna Kastelkornu (1624–1695) v roce 1678.⁶⁶ Starší oltář byl roku 1740 nahrazen stávajícím vrcholně barokním retabulovým oltářem téhož patrocinia od sochaře Jana Jiřího Schaubergera († 1744). Obraz, relikvie i jiné svátostiny (zejména medailony) sv. Františka Borgii vykazovaly zázračnou ochrannou a léčivou moc. Mnoho milostí prokazovaly například těhotným ženám, které se k tomuto jezuitskému světci upínaly stejně jako k svému „přednímu“ patronovi sv. Ignáci z Loyoly.

Brněnská oslava svatořečení Františka Borgii měla vizuálními a rétorickými prostředky demonstrovat celému městu ctnosti, zbožnost a svatost kanonizovaného. Efemérní výzdoba jezuitského kostela tvořená slavobránami s personifikovanými ctnostmi světce, sochami andělů „ukazujících“ Františkovy zázraky, symboly a emblémy reflektujícími jeho zbožný život se úzce vztahovala k Mannenbachovu panegyrickému kázání. Svatojakubský farář Jošt Mannenbach vyzdvihl zejména Františkovu pokoru,

kajícnost, čistotu a duchovní píli jakožto vlastnosti hodné napodobení. Hlavním zdrojem inspirace se mu stala především starozákonní kniha proroka Ezechiela, když Františka Borgiu metaforicky přirovnal k jedné z „bytotí“ zapřažených v triumfálním voze Boží slávy. Zdůraznil také důležité momenty Františkova života, k nimž odkazovaly atributy světce znázorněné například na rytinách rozdáváných v průběhu slavnosti. Obraz a slovo měly rovnocenný podíl v symbolickém dialogu s divákem, který se transformoval do faktické roviny. Výtvarná díla nesloužila jako pouhá dekorativní kulisa, ale byla činným aktérem performativních aktů celého oktávu, ať už v interiéru kostela, či v exteriéru při procesích. Do této vzájemné „komunikace“ vstupoval i kultovní obraz Panny Marie Sněžné, darovaný Františkem Borgiou novicům. Tento milostný obraz byl uchovávan v noviciátní kapli brněnské koleje, ale při výjimečných příležitostech jej jezuité přenášeli do kostela na hlavní oltář. Při slavnosti kanonizace Františka Borgii zde byl vystaven společně s ostatky katakombálních mučedníků sv. Primitiva a Konstantia, městských patronů, k nimž nově náležel i svatořečený jezuita.

Aktivní účast různých sociálních skupin zastoupených v procesích a při slavnostních obřadech dokládá povinnost, ale především potřebu manifestace úcty k jezuitskému světci. Přestože se oslavy týkaly výhradně kanonizace Františka Borgii, oficiální prohlášení světce za městského patrona a zapojení celého města do slavnostního oktávu hovoří i pro jejich možný „votivní“ rozměr s ohledem na morovou ránu předchozího roku 1670. Vedle morové kaple sv. Františka Xaverského budované v letech 1670–1672 v jezuitském kostele nebo pamětního listu o ctilhodném Martinu Středovi (1587–1649) vydaného brněnským magistrátem v roce 1671 se zřejmým votivním záměrem, mohla být i oslava kanonizace Františka Borgii (nejen) u brněnských jezuitů současně pojata jako „ex voto“ za ukončení moru.

Původ snímků – Photographic credits: 1–2, 8: archiv autora; 3–4: Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, sign. 74.G.72; 5: Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Port_00128075_01; 6: Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, sign. PORT_00128087_01; 7: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Telči (foto Otmar Petyniak)

Poznámky:

⁶² Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu Grantové agentury České republiky *Dějiny umění na Moravě: Morava v dějinách umění* (20-09541S).

¹ Peter Burke, *Žebráci, šarlatáni, papežové. Historická antropologie raně novověké Itálie. Eseje o vnímání a komunikaci*, Jinočany 2007, s. 81.

² Ibidem, s. 87–89. K problematice kanonizací v období protireformace viz dále Simon Ditchfield, *How Not to Be a Counter-Reformation Saint: The Attempted Canonization of Pope Gregory X, 1622–45*, *Papers of the British School at Rome* 60, 1992, s. 379–422. – Simon Ditchfield, *Thinking with Saints: Sanctity and Society in the Early Modern World*, *Critical Inquiry* 35, 2009, s. 552–584. – Clare Copeland, *Maria Maddalena de'Pazzi: The making of a counter-reformation saint*, Oxford 2016.

³ Burke (pozn. 1), s. 87–89.

⁴ K římské oslavě kanonizace Františka Borgii viz Jacopo Curziotti, *Giovan Battista Gaulli: La decorazione della Chiesa del SS. Nome di Gesù*, Roma 2011,

s. 17–27. Mnichovskou slavnost kanonizace Františka Borgii a její emblematickou výzdobu analyzoval Richard Dimler, *Emblematic structures in celebrations of Francis Borgia's canonization*, in: Wolfgang Harms – Dietmar Peil, *Multivalence and Multifunctionality of the Emblem*, Frankfurt am Main 2002, s. 521–546. – Idem, *Octiduum S. Francisco Borgiae: The Munich Jesuits Celebrate the Canonization of Francis Borgia*, in: *Studies in the Jesuit Emblem*, New York 2007, s. 295–322. K vídeňské slavnosti stručně viz Peter M. Daly – Richard Dimler, *The Jesuit Emblem in the European Context*, Philadelphia 2016, s. 229. K umělecké výzdobě, hudebně-dramatické produkci a náboženské praxi v rámci jiných potridentských kanonizačních slavností viz např. Annick Delfosse, „From Rome to the Southern Netherlands: Spectacular Sceneries to Celebrate the Canonization of Ignatius of Loyola and Francis Xavier“, in: Jennifer DeSilva (ed.), *The Sacralization of Space and Behaviour in the Early Modern World*, Farnham 2015, s. 141–159. – Marià Carbonell i Buades, *Las fiestas de canonización de San Luis Bertrán en Roma* (1671): Precisiones documentales acerca de los artistas participantes, *Locus Amoenus* 16, Barcelona 2018, s. 155–181. – Ralph Dekoninck – Maarten Delbeke

et al., Performing Emotions at the Canonization of Ignatius of Loyola and Francis Xavier in the Southern Low Countries, in: Yasmin Haskell – Raphaële Garrod (edd.), *Changing Hearts: Performing Jesuit Emotions between Europe, Asia, and the Americas*, Leiden – Boston 2019, s. 187–210.

⁵ Videň, Österreichische Nationalbibliothek (dále jen ÖNB), *Historia Domus probationis Societatis Iesu Brunae in Moravia pars posterior a. 1569–1747* (Kronika brněnské jezuitské koleje a noviciátu), Cod. 11958, fol. 181r–184r; ÖNB, *Diarium collegii Societatis Iesu Brunensis in Moravia a. 1658–1679*, sign. 11949, fol. 153r–156r; Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond G11, sign. 570; Národní knihovna, Praha (dále jen NK), Jodocus Mannebach, *Lob-Red Von den Wunder-Tugenden Francisci Borgiae, Herzogens in andien, Marggraffens zu Lombaja, Vice-Königs in Catalaunia*, Prag 1671, přívazek 37 k: Josephus André, *Das Mildreiche Jesulein Leitmeritz*, sign. 46 F 00040/adl.37.

Jošt Mannenbach vstoupil v roce 1678 do augustiniánského řádu (s řádovým jménem Vilém) a v letech 1685–1704 působil jako převor augustiniánského kláštera u Sv. Tomáše v Brně; viz Řehoř Tomáš Volný, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften, II. Abtheilung, Brüner Diöcese*, Brünn 1856, s. 80, 135. – Vladislav Dokoupil, *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Univerzitní knihovny v Brně*, Brno 1972, s. 91–93.

⁶ K působnosti a náboženské praxi brněnských bratrstev viz Tomáš Malý – Vladimír Maňas – Zdeněk Orlita, *Vnitřní krajina zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*, Brno 2010.

⁷ K analyzovanému procesi viz ÖNB, *Historia Domus* (pozn. 5), fol. 181r: „Inter cultum Sanctorum principem locum tenuit S. Franciscus Borgias hoc anno Divorum numero per sedem Apostolicam adscriptus. Triumphalem celebravimus. 9. Augusti Serenissimo Coelo ex templo Principum Apostolorum ad nostrum processimus. Agmen ducebat Genius Societatis cum pegmate Borgianam adorescentiam referente, secuti discipuli non dum Sodalitibus adscripti. Post sodalitates Mariana ibat Jesu societas Novitii quidem et alii non Sacerdotes nam: 86 procedebant linteati, quos ante ibat vexillum grande ac perelegans S. Francisci Borgias curatum liberalitate Illustriss[imi]. et excelsiss[imi]. D[omi]ni. D[omi]ni. Francisci Caroli Liebsteinsky S. R. I. Comitibus de Kolowrat, Supremi in Marchionatu Moraviae Capitanei. Exinde triplex tubicinum et Cantorum chorus praecedebat ferculum, in pio S. Franciscus Borgias habitu Sacerdotis spiranti similis ritu benedicens populo fuit propositus, stipantibus pegma faciferis tum Sacerdotes 22. sacrificantium amictu conspicui, veluti Ducem Borgiam sequentes teneros aspectantibus affectus, et piis lacrymas elicerunt. Religiosum agmen clausit Cleru, officiantem Adm. Rev. Dns. Joanne Saltzman Collegiatae Ecclesiae SS. Petri et Pauli Canonico. Secuta cum vexillo et pegmate Nobilitas, et post hanc gemina Sodalitas, altera SS. Sacramenti ex Parochia, altera nostra Civica sub titulo B. V. Purificantis, quarum umbellae juxta se praeferabantur Sodalibus, promiscue incedentibus. Mulierum ordo geminus in Caelites et Matronas distinctus geminum habuit pegma statui consentaneum. Atque ita denis ordinibus, à duodenis ferculis, facibus praeterea Sodalitatum omnium illustrata Processio, personantibus, urbe tota campanis, elegantibus tubis, et cinentibus hymnum phonasiis, per utrumque forum, totaque civitatis longitudinem deducto est. Statio triplex per modicum intervallum stitit procedentes, in foro quod monti S. Petri est subiectum studiosa Nobilitas in equis conspicua Nomine Statuum Divum Salutavit. Ad Curiam Actiunculam Germanicam in Borgianam tutelam tradebatur civitas, supra extimam Collegii portam Genius socis iubebat Collegio, ac templo benevenire F. Borgiam.“ Viz také ÖNB, *Diarium collegii* (pozn. 5), fol. 154v, 155r. Za překlad z latiny děkuji Mgr. Kateřině Dolejší, Ph.D.

⁸ Všechny oltáře v kostele byly pokryty hedvábnými látkami a množstvím svící; viz ibidem, fol. 181v: „Reliqui ornatus emicuit à novis sericeis tapetibus magno pretio curatis, denis et octo luminaribus in totidem argenteis candelabris et 16 facibus per geminos Juvenum ordines praelatis.“

⁹ ÖNB, *Diarium collegii* (pozn. 5), fol. 153v. Výzdoba v kostele se připravovala od 5. srpna.

¹⁰ Ibidem, fol. 154r. Řetězky v hodnotě 1 000 zlatých darovala obrazu hraběnka Anna Františka Lesliová, roz. z Ditrichštejnů († 1685). Hlavní oltář osvětlovalo osmnáct stříbrných svíců.

¹¹ Ibidem. K městským patronům sv. Primitivovi a Konstantiovi viz Miroslav Herold, *Svatí Primitiv a Konstantius, barokní ochránci města Brna, Brno v minulosti a dnes. Příspěvky k dějinám a výstavbě Brna* 29, 2016, s. 101–135.

¹² ÖNB, *Historia Domus* (pozn. 5), fol. 181v: „Ad utrumque altaris latus erecta theatra virtutes Borgianas suis gradibus insistentes ostentabat, cum lemte,

Justum deduxit Dominus per vias In apice portarum triumphalium, quae dictes gradibus terminabant, stabat S. Franciscus Borgias habitum referens, binae Ducalem inde Religiosum.“

¹³ ÖNB, *Diarium collegii* (pozn. 5), fol. 154r: „ad maius Altare extracta erat nova machina in cuius sinistro latere ad portam Sacristiae videbantur virtutes Morales per gradus collocata, exercita à Duce Borgia seculari; in summitate graduum porta gratiosa erecta, bracteà aureà (uti et totum pegma) certis locis conspersa cum inscriptione: et ostendit illi regnum Dei: num à dextris erat incryptum juxta deduxit Deo per vias rectas: in summitate huius porta stabat genius S. Borgiae ducali habitu ornatus; ex lateribus duo Genii, quorum unus pileum et regulam Ducalem praeferebat; alter guliam, et gladium monstrabat. In dextra parte eodem modo collocata erant Virtutes Theologicae, et Vita Religiosa cum praememorata inscriptione: in summitate portae stabat S. Franciscus veste Societatis conspicuus, ex partibus sedentes duo genii, unus calvariam et crucifixum: alter pileum clericalem, et librum gestabant.“

¹⁴ Zřejmě to byl jeden ze vznešených obrazů sv. Františka Borgie přinesených do brněnské koleje 27. července a 3. srpna; viz ibidem, fol. 153r.

¹⁵ Součástí byly i motivy egyptských pyramid, viz ibidem, fol. 154r.

¹⁶ ÖNB, *Historia Domus* (pozn. 5), fol. 181r: „Templum novam faciem induisse visum, tota Regulae corona tecta panno rubro, parietes omnes vestiti tapetibus, et Symbolis elegantis depictis.“ Hedvábné tapety jezuité nakoupili za 500 rýnských zlatých, ale část z nich brněnským jezuitům zapůjčil zřejmě Michal Ossendorff, člen rozvětvené rodiny papírníků ze severních Čech; viz ÖNB, *Diarium collegii* (pozn. 5), fol. 156v.

¹⁷ ÖNB, *Apparatus Emblematicus. Sacrae Celebritatis Quà D. Francisco Borgiae Societatis Jesu Proposito Generali III. A Clemente X. Sanctorum Honoribus donato*, sign. 74.G.72.

¹⁸ Ibidem, s. 17: „Inventor pulcherrimae Dispositionis Josephus Zanattus famosus in id genus apparatus Architectus.“ Malíř Zanatta byl autorem i jiných ikonografických konceptů efemérních dekorací; viz Florian Bassani Grampp, *On a Roman Polychoral Performance in August 1665, Early Music* 36, 2008, s. 416.

¹⁹ Pasquale M. D'Elia, *La prima diffusione nel mondo dell' immagine di Maria 'Salus Populi Romani'*, in: *Fede e Arte*, 2. sv., 1954, s. 301–311. – Kirstin Noreen, *The Icon of Santa Maria Maggiore, Rome: an image and its afterlife, Renaissance Studies* 19, 2005, s. 664.

²⁰ NK, Johannes Miller, *Historia Provinciae Bohemiae Societatis Jesu*, Praha 1723, Liber IV., sign. XXIII.C.104/2 (XXIII.C.104b), s. 257. – Johannes Schmidl, *Historia Societatis Jesu Provinciae Bohemiae, Pars I.*, Praha 1747, s. 361–362; viz Petr Osolsobě, *Mysterium a charisma. Význam brněnského noviciátu pro Edmunda Campiona*, in: Hana Jordánková – Vladimír Maňas (edd.), *Jezuité a Brno. Sociální a kulturní interakce koleje a města (1578–1773)*, Brno 2013, s. 99–111. K problematice úcty k obrazu Panny Marie Sněžné u brněnských jezuitů viz Ondřej Jakubec, *Obraz Salus Populi Romani u brněnských jezuitů a obraznost potridentského katolicismu na předbřlohorské Moravě*, in: ibidem, s. 77–98. – Martin Deutsch, *Obraz a křesťanský Salus Populi Romani v náboženské politice a imaginaci brněnských jezuitů, Brno v minulosti a dnes. Příspěvky k dějinám a výstavbě Brna* 32, 2019, s. 91–114.

²¹ „Rozdávány byly Borgiovy životopisy a jiné knihy, navíc obrazy znázorňující sv. Borgiu s obrazem Panny Marie Větší, který byl kdysi generálem sv. Františkem věnován brněnskému probačnickému domu, když uplynul od tohoto okamžiku vznešený stý rok, novici byl slaven svátek Panny Marie Sněžné a samotný noviciát včetně ambitu byl už ke vši nádheře vyzdoben, dřevěnými klenbami zaklenut a nadto také vyzdoben symboly s nápisy.“ Viz ÖNB, *Diarium collegii* (pozn. 5), fol. 153v. Mezi rozdávány životopisy byly zřejmě následující: Moravská zemská knihovna v Brně (dále jen MZK), sign. ST1-0381.300, Andreas Schottus, *Vita S. Francisci Borgiae: Ducis Gandiae, Marchionis Lombae, Pro-Regis Gothalaniae, Praepositi Generalis III. Societatis Jesu. Dono prophetiae, miraculis*, Pragae 1671, 190 s. – MZK, sign. B-XX.F.bb.40,1, *Compendium vitae, virtutum, et miraculorum in causa Beatificationis, & Canonizationis B. Francisci Borgiae Societatis Jesu, Vratislaviae* 1671, 16 listů. – NK, sign. 54G 000210, *Krátký Weytah Života Swatého Frantiska Borgia Třetjho Generála Towaryšstwa Gežjssowa Knjžete Gandyanského Markraběte z Lombaj, Mjsto-Krále w Catalaunij*, Praha 1671.

²² ÖNB, *Sv. František Borgia*, mědiryt, 1671, sign. Port_00128075_01. Autorem předlohy byl Jonas Umbach (1624–1700), malíř a rytec činný v Augsburgu.

²³ Ibidem: „Sancto Francisci Borgiae à DVce Gandiae, SoCletatls lvs

Praeposito Generali tertio, rltē Canonizato. Inchoata sub ipso et per ipsum Ectypo S. Mariae Majoris, variis iulisque beneficiis claro, donata, Venerationis et Gratitude ergo F. F. Domus Probationis eiusdem Societatis Brunae Anno Huius Donationis, et sae ist hic Commorationis Saeculari."

²⁴ Jakob Procházka, *Život sv. Františka Borgie*, Brno 1860, s. 533, 542:

„Ke dvěma obětem těmto světec povždy obzvláštní vroucí úctu míval: tajemství nejsvětější svátosti oltářní a umučení a přehořké smrti Páně obzvlášť často a pobožně rozjímal [...] Obyčejně sedmkrát přes den, když to jen poněkud možno bylo, do chrámu Páně docházel, kdež před velebnou svátostí srdce své vyhlíval a Bohu všechny potřeby veškerého člověčenstva přednášel. Ale i mimo to se v každé příležitosti k Ježíši Kristu ve svátosti skrytém utíkal: tam hledával rady a pomoci, jichžto v pochybnostech a potřebách svých zapotřebí míval. Můžeš se vším právem říci, že z tohoto Božského zřídla pravé moudrosti a milosti čerpal všechny nadpřirozené vědomosti, jimiž často i tajemství srdcí a věci budoucí seznati dovedl [...]“

²⁵ Kateřina Bobková-Valentová – Petra Hnilicová (edd.), *Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši* (kat. výst.), Telč 2020, s. 224–225, 239.

²⁶ NK, *Annuae literae provinciae Boemiae Societatis Jesu 1671–1674*, sign. XXIII.C.105/8, fol. 68r–68v (Jihlava); fol. 95v (Nisa); fol. 109v–110r (Olomouc); fol. 47r (Jičín).

²⁷ Tento obraz je dnes součástí sbírek Českého muzea stříbra v Kutné Hoře pod sign. 1672/80.

²⁸ Oldřich J. Blažiček, *Ferdinand Maximilián Brokof*, Praha 1957, s. 10. – Michal Šroněk, *Jan Jiří Heinsch (1647–1712). Malíř barokní zbožnosti*, Praha 2006, s. 28–29, 76–78. – Petra Oulíková, *Galerie světců před jezuitskou kolejí v Kutné Hoře a její donátoři*, in: Jindřich Záhorka (ed.), *Jezuitská kolej v Kutné Hoře. Stavba – dějiny – umělecká výzdoba*, Kutná Hora 2011, s. 45–77. – Bohumil Hanuš, *Dějiny a působení jezuitského řádu kutnohorského*, Kutná Hora 2012, s. 68–69. Dalším příkladem je obraz s názvem *Oslava založení jezuitské koleje v Olomouci* (kolem 1690) z depozitáře olomoucké katedrály sv. Václava připisovaný slezskému malíři Karlu Dankwartovi († 1704). Vzhledem k atributům (brněnská kopie milostného obrazu Panny Marie Sněžné, kardinálský klouбок, lebka s císařskou korunou, svátost oltářní) lze záznaměného světce jednoznačně spojit se sv. Františkem Borgiou; viz MT [Milan Tognier] in: Vladan Antonovič – Ondřej Jakubec – Marek Perůtka (edd.), *Olomoucké baroko*. 2. *Katalog: Výtvarná kultura let 1620–1780*, Olomouc 2010, s. 306, č. kat. 152.

²⁹ *Krátký Weytah* (pozn. 21).

³⁰ ÖNB, *Historia Domus* (pozn. 5), fol. 181v: „Missa primā de S[antissima] Trinitate Sollemnissimē celebravit R[everendissim]i[sil]m[u]s D[omi]n[u]s Godefridus Olenius, Candidissim]i ordinis Praemonstratensis Zabrdovici Abbas, Assistentibus praeter Novitios nostros, io è suo ordino Religiosis.“

³¹ Ibidem: „Ad populum eleganter dixit Adm. R. D. Jodocus Mannenbach, ad S. Jacobi Parochus, qui specialiter zelo Borgiani honoris hanc panegyrim typo vulgavit.“

³² Ke vztahu výtvarného umění a homiletiky viz Jiří Kroupa, „Heiligkeit und Herrlichkeit in dem Heiligthum“ aneb oslava svatořečení Jana Nepomuckého ve Žďáru, in: Jiří Kroupa – Michaela Šeferisová Loudová – Lubomír Konečný (edd.), *Orbis artium. K jubileu Lubomíra Slavička*, Brno 2009, s. 579–589. – Pavel Suchánek – Michaela Šeferisová Loudová, *Zázraky sv. Liboria v Jesenci*. Ke vztahu barokního obrazu a homiletiky, *Opuscula historiae artium* 60, 2011, s. 92–109. – Pavel Suchánek – Tomáš Malý, *Obrazy a imaginace v 17. a 18. století*. Katolická kultura, in: Tomáš Knoz – Jiří Lach – Tomáš Borovský a kol., *Kultura ve středoevropských dějinách. Rozprava mezi humanitními obory*, Praha 2020, s. 139–163. K barokní homiletice viz např. Miloš Sládek, *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postílách a tradiční perikopní systém*, Praha 2017.

³³ NK, *Lob-Red* (pozn. 5), fol. 2r: „Hat im Jahr 1572 das zeitliche Leben in das Ewige verwandelt. Dessen entleibte Seel ist mit der Glory der heyligen beseliget; Dessen entseelter Leib ist ein köstliches Kleinod der Glaubigen.“

³⁴ Ibidem, fol. 2v: „Diesem triumphirenden heiligen/ diesem neuen Bräutigamb der himmlischen Braut/ welcher in der himmlischen Schlafkammer seines heiligen Grabs fast 100. Jahr geruhet/ tritt nun mehr herfür qVas sponsvs proCeDens eX thaLaMo an seinem hochzeitlichen Fest der heiligen Vermählung. Sponsus venit, exite obviam, Der Bräutigamb kombt/ gehen ihm entgegen: aber wie soll ich ihm begegnen?“

³⁵ Ibidem, fol. 3r: „Wo seind nun die außserlesene Pferd zu diesem hochzeitli-

chen Ehren=Wagen? Ezechiel tragt mir an einen herzlichen Zug von 4. Thieren; aber/ sie geben einen Glanz von sich wie ein helle polliertes Erz. Sie verblenden mich; ich darff nicht alle 4. einspannen; muss mich mit einem vergnügen lassen. Welches erwöhle ich vor den andern? [...] Ich halte ein mit demselben himmlischen Thier/ welches in der Gestalt deß Ochsens wunderschöne göttliche Geheimnussen begreiffet; welchem/ weil der H. Franciscus mit seinen Tugenden sich verähnlichet/ mag ich wol dasselbe/ an statt deß Königlichen Pferdes vorstellen/ und außrufen sic honorabitur quemcunq[ue] volverit Rex honorare (Esther. 6); Also wird man ehren den Mann/ den der König gern ehren wolt. Facies bovis à sinistris ipsorum quatuor (Ezech. 1). Diese Prophetische Gesicht findet sich/ nach etlicher Meynung/ in dem Wappen deß Borgischen Geschlechts. Erlaube mir derowegen O H. Francisce/ daß ich dich in deinem hoch Fürstl. Wappen dir selbst/ und meinen Zuhörern vorbilde [...]“

³⁶ Ibidem, fol. 3v, viz Ferdinandus de Escalante, *Clypeus concionatorum verbi dei*, Lib. II., Juntae 1613, s. 101–117.

³⁷ Ibidem, fol. 4r–5r: „Dann darauff Similitudo Gloriam Domini, das ist die Ehre Gottes/ oder die Gleichnuß der Ehre Gottes: so muß ich augenscheinlich erkennen/ die Societät Jesu sey gar zierlich hierinnen entworfen/ welche diese glorwürdige Sinnschrift/ auß Angebung ihres heiligen Stiffers im Schild führet: Ad Majorem Dei Gloriam. Zu grösserer Ehre Gottes; Dieses mein Gutachten wird von Origene gut geachtet und bestetiget/ in dem er also spricht. Anima quae omnia, dum agit & patitur, refert ad laudem & Gloriam Dei, haec est plena Gloriam Dei. Eine Seel welche alles/ was sie thut und leydet zu dem Lob und der Ehr Gottes richtet/ die ist voll der Ehre Gottes. Ein Wagen der Ehre Gottes ist die Löbliche Societät/ welche den Nahmen Jesu führet/ und von Jesu geführt wird [...] Jesus führet, Jesus regieret ihn; dieser Wagen wendet sich nach Bemerkung Theodoreti auff alle 4. Theil der Welt/ erant illi tot numero facies, quot sunt partes terrae, & ubique facies illius intuebatur omnia; So viel Gesichter hatte der Wagen/ wieviel Theil der Welt seynd/ und allenthalben sahe sein Angesicht alles. Freylich wohl/ ist das Gesicht dieses Triumph=Wagens Jesu auff alle 4. Theil der Welt gewendet/ in deme die Societät in ihren Ordens= Genossen (deren eigentümliche Regel ist diversa loca peragere unterschiedliche Orth durchreisen.) Warhafftig verdient jenen Lobspruch: in omnem terram exivit sonus eorum & in fines orbis terrae verba eorum. Ihr Schall ist außgangen in alle Land/ und ihre Rede an der Welt Ende. Ihr Schall sprich ich/ das ist der Societät Jesu/ welches ich zwar geziemend verstehe von dem Schall ihrer Apostolischen Predigen und Lehren/ durch welche das Evangelium Christi in allen Landen erschollen [...]“

³⁸ Ibidem, fol. 4r. Mannenbach vycházal z prorocktví opata Jáchyma z Fiore (1135–1202) o vyvoleném řádu, který „přijde“ v šestém věku: „Deme es gegeben ist die verborgene Geheimbnuss im Geist zu wissen/ und ungewöhnlich auch der Tieffe Gottes nachzusinnen; Dieser Orden der Gerechten/ deme gegeben ist dem Sohn des Menschens vollkommenlich nachzufolgen/ wird eine gelehrte Zug haben/ das Evangelium des Reichs zu predigen/ und in die Scheuern des Herrns die letzte Erndte einzusamlen.“

³⁹ Ibidem, fol. 5r.

⁴⁰ Ibidem, fol. 5v–6r: „Diese vier Thier mögen sich wol verähnlichen lassen mit denen 4. Ständen/ in welche ich die Societät Jesu vertheilen kan. Erstlich zwar durch das Angesicht deß Menschen hab ich einen trefflichen Entwurf deß heyligen Stiffers Ignatii de Loyola als eines Gesaßgebers [...]. Das Löwen=Gesicht erkenne ich auß der Societät in dem heldenstandt der ienigen/ welche mit einem Löwen hertz begabet den Marter=Palm erlanget [...] dergleichen blutige Ritter Christi könte ich viel erzehlen; als nemblich die heylige drey Japonische Martyrer/ Paulum, Joannem und Jacobum; item Antonium Criminales, welcher auß den geistlichen kindern Ignatii Loyolae der erste umb Erweiterung der Göttlichen Ehr sein Blut vergossen; Carolum Spinolam, welcher neben anderen Rittermässigen Gesellen/ durch das Feuer probirt und bewerth worden; und viel andere; aber ich will mich begnügen lassen/ mit durchlaufender Meldung etlicher/ welche ihr Leben und Blut eben unter der Reigierung deß H. Francisci Borgiae 40. helden/ die ihr mit Ignatio Azebedio gen Brasiliam geschisset; an dem Palmischen Port haben euch die Ketzerische Meer=Rauber geschwommen/ seynd euere entleibte Seelen zum rechten Palm=Port der ewigen Seeligkeit öffentlich entschwommen [...]. Durch den Ochsen verstehe ich die gottseelige Beichtiger/ welche durch strenge Bußwerck/ durch Apostolische Arbeiten/ durch stete Abschachtung der bösen Neigungen/ durch immerwehrende Abtödtung ihrer selbst/ Gott dem Allmächtigen ein angenehmes Schlacht=Opfer

werden [...]. Endlich durch den Adler bilde ich mir vor den Standt der Jenigen/ welche die reine Unschuld auß der Welt in die Societät gebracht/ und durch die Lilgenweisse Strassen biß gen himmel geführt worden. Deren Vorgänger sein mögen die Seelige Jünglinge Aloysius und Stanislaus, und etwa deren Nachfolger Ioannes Berchmans, Caesar Cajetanus, und andere ihres gleichen [...].“

⁴¹ Ibidem, fol. 6r.

⁴² Ibidem, fol. 6v.

⁴³ Ibidem: „Der Ochß ist ein Sinnbild der Abtödtung und geistlichen Abschlächtung; da war Franciscus ein Meister; kein Essen schmeckte ihm ohne die Abtödtung; keine Ergößlichkeit ohne die Geißel; die Liegerstatt war ihm ein Schlachtbanck. Den Leib hielt er so übel/ als hatte er mit dem Fleisch eines Ochßens/ nicht eines zarten Fürstens zuthun. Der Ochß wird unter den Evangelisten dem H. Luca zugeeignet; von disem heil. Saget die Kirch: Der die Abtödtung deß Creuzes in seinem Leib zu der Ehr deines Nahmens immer=dar getragen hat. Eben dieses mag ich von Wort zu Wort dem h. Francisco Borgia zueignen.“

⁴⁴ Procházka (pozn. 24), s. 389.

⁴⁵ NK, Lob-Red (pozn. 5), fol. 6v: „Franciscus war in Betrachtung der Höllen also vertiefft/ daß ihm durch dieselbe die Bitterkeit versüffet/ alle Beschwehrnuß geringert worden; daher al ser einmals etwas trauriger schiene/ und deßwegen gefragt worden; sagt er: Gleich jetzund stehe ich auff von Betrachtung der Höllen. O! wer der Höllen Speiß verkostet/ würde wol anderst vertheilen.“

⁴⁶ Procházka (pozn. 24), s. 454: „Z téžej kajčnosti se také jen vysvětliti dá, kterak bylo možno, že svatému Františkovi sebe nechutnější a sebe špatněji připravené pokrmy výborně chutnávaly [...] říkával, že ten, jenž byl zasloužil pekla, nic za špatně považovati nesmí, cokoli mu poskytnuto bývá.“

⁴⁷ Šroněk (pozn. 28), s. 44–45.

⁴⁸ Procházka (pozn. 24), s. 40: „František ještě vydržel stát a otřesený zůstal u jejího těla, čímž hrůzu rychleji pocítil a nejen kvůli tělu, ale také kvůli víře, chtěl utéct od celého světa. Sám sebe se ptal na to, co už věděl a přesto nemohl správně zodpovědět, jakoby to snad hned vyžadovalo nějakou odpověď. Jsi-li ty pak skutečně Isabella, mocná a slavná císařovna? To je ta krása, jenž krásu jiných zatemňovala? Kam pak se poděla majestátnost, tam sličná postava tvá? Kam líbeznost a spanilost tvá? [...] Zdali pak jsou to tytéž oči, které ještě před nedávnem každého oblažovaly, na něhož byly příznivě pohlédly? Jestli je to skutečně ta tvář, jejíž krása se ještě nedávno každý obdivoval? [...] Snad mne klame zrak můj? Nikoliv: toť osud všech věcí pozemských! Hle! Nyní vzalo všechno konec; není se již od tebe čehož nadíti, ani čehož obádati; nikdo ti již více neslouží, nikdo úcty nevzdává; nikdo se již nehonosí, že jest ve službě tvé [...]. Pojď sem nyní světe a obdivuj se pomíjející kráse těla, obdivuj se moci a slávě vezdejší.“ Viz NK, Lob-Red (pozn. 5), fol. 7r–v: „Bist du die Isabella? Bist du die Kayserin? Seynd diese die Augen/ an welchen sich aller Augen vergasset? Ist dieses die Schönheit/ gegen welcher alle Gestalten ungestalt worden? Betriegen mich die Augen? Irret das Gemüth? Aber kein Betrug/ kein Irthumb ist hier. Dieses ist die Abwechselung der Menschlichen Dingen. Gehe nun hin/ und verwundere dich über das gebrechliche Gutt der Schönheit.“ Po smrti své manželky Eleonory († 1546) se František Borgia definitivně rozhodl vstoupit do kněžského stavu.

⁴⁹ Ibidem, fol. 7v.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem, fol. 8v: „Er wußte daß die Demuth der Kern/ das Marck/ und die Seel sey deß Gehorsams; Jesus der Demüthige von Herzen/ war gehorsamb biß in den Todt; humiliavit semetipsum factus obediens (Phil. 2.). Er hat sich selbst ernidriget/ und ist gehorsamb worden/ und zwar biß in den Todt [...]. Demüthig muß er sein/ welcher seinen Willen und Verstand/ denen/ so zu gebieten haben/ unterwürffig machet; hingegen die Demuth/ so dem Gehorsamb widerstret; ist keine Demuth/ sondern ein eigensinniger Hochmuth.“

⁵² Ibidem, fol. 8v–9r: „Also ist auch Moyses von Gott erhöhet/ und zu einem Gott Pharaonis gesetzt worden/ weil er diese göttliche Tugend gehabt; humiliavit semetipsum, er hat sich selbst ernidriget. Wie nun Moyses wegen seiner Demuth ein General=Feldherz deß Volcks Israel/ und zugleich ein Gott Pharaonis bestellet worden; also ist Franciscus Borgias auß göttlicher Schickung zu einem General Feldobristen deß geistlichen Heeres der Societät Jesu erwöhlet/ und also zugleich als ein Gott Pharaonis gesetzt worden.“

⁵³ Ibidem, fol. 10r: „[...] die ganze Welt war wie vor Zeiten dem H. Antonio/ sein Bettbuch; alle Ding dienete ihm zur Laiter gen Himmel zusteigen; alle Geschöpf zeigten ihm den Weeg den Schöpffer zu finden.“

⁵⁴ Ibidem, fol. 10r: „Aber was will ich der Borgischen Reinigkeit vom Kalb ein

Sinnbild außbettlen; etwas Englisches verdient die Englische Tugend. Und in Warheit die Engel seynd nit weit [...] diser Ochs ist ein Cherubin; das ist eben das Thier welches ich am Wasser Chobar gesehen/ und ich erkant daß es Cherubim waren.“

⁵⁵ Ibidem, fol. 10v: „Der jenige Ochß welcher bey den Phaeniciern bedeutet den 1. Buchstaben/ und bei den Griechen zugeeignet gewesen der Göttin Palladi, als ein Bildnuß der Wissenschaft; der bedeutet mir die Rechtsverständnuß Alphonsi Borgiae, durch welche er Eugenium IV. den Röm. Papt in vielen Begebenheiten nutzlich bedienet/ und folgendes den Cardinal=Hutt verdient hat [...]. Der ienige Ochß welcher bey den Römern ein Sinnbild gewesen der herzschaft und Regierung/ bedeutet mir die allgemeine Geistliche Beherzschung der gantzen Christenheit von dem Römischen Stuhl/ zu welchen der Borgische Stamen in Calixto und Alexandro erhoben worden.“

⁵⁶ Ibidem, fol. 11v: „[...] seine Zung gleichet einem zweyschneidigem Flammenden Schwert/ mit welchem er die Herzen der Sünder durchdrungen/ usq; ad divisionem animae & spiritus biß daß es zerschnittene Seel und Geist.“

⁵⁷ Ibidem, fol. 12v: „Du bist uns als ein Cherubin deß Gnaden=Stuls Gottes vorgestellt worden; H. Francisce Borgia stelle Gott vor all unser Anliegen/ erlange Gnad und Barmherzigkeit/ daß auch unsere Augen zu dem Göttlichen Gnaden=Stuhl stets gerichtet sein/ und den Todt nicht sehen/ sie haben dann zuvor gesehen den Gesalbten deß Herrn. Omnia ad Majorem Dei Gloriam, & S. Francisci Borgiae.“

⁵⁸ ÖNB, Historia Domus (pozn. 5), fol. 181v: „Gratum oculis, et animis spectaculum, videre erat totâ dieque cursantes homines ad venerandam de genibus illam Divi statuum qui in habitu Sacerdotis, gestu benedicientis in area Collegii praestabat. Et haec primâ die festivitatis.“

⁵⁹ Viz ibidem, fol. 181r–185r; viz také ÖNB, Diarium collegii (pozn. 5), fol. 155v–156r.

⁶⁰ Ibidem, fol. 184r: „subinde in processione repetens, illud Sap: 10: Justum deduxit Dns per vias rectas, et ostendit illi regnum Dei et dedit illi scientiam Sanctorum: honestavit illum in laboribus et complevit labores illius. Succinuit finitâ recitatione boëmicè. Swaty Frantisku pros za nas, respondentibus sodalibus unâ voce: Spomen na nas. Prosiž za nas.“ Viz také Diecézní archiv Biskupství brněnského (dále jen DABB), Rajhrad, Hausprotocoll, inv. č. 102, sign. D. 1, fol. 85r.

⁶¹ Ibidem, 182r: „Claudant Borgianam festivitatem exposita per fenestras Collegii Civitati obversas longo ordine lucernâe, quibus etiam turris templi illustrata, tubarum clangoribus resonabat, sub noctem festi primi et octavi. Dùm hâc nos agimus nobis nihil opinantibus motu et aere proprio extra moenia Civitatis eiusdem festi, et octavae noctibus, plausus pyrios artificis elaboratos Borgianis honoribus exhibuit Nobilis Dns. Paulus Appre, armamentarii urbi Praefectas.“ Viz také ÖNB, Diarium collegii (pozn. 5), fol. 156r. Celého oktávu slavnosti se účastnilo celkem 243 kněží (mezi nimi opati všech v Brně zastoupených řádů včetně návštěv), z nichž 145 sloužilo mše nebo u bohoslužeb asistovalo.

⁶² Ibidem; ÖNB, Diarium collegii (pozn. 5), fol. 158r. Viz také NK, Johannes Miller, Historia provinciae Bohemiae Societatis Iesu ab anno 1555 usque ad annum 1723, Liber V et VI., sign. XXIII.C.104/3 (XXIII.C.104c), s. 26–27.

⁶³ ÖNB, Historia Domus (pozn. 5), fol. 193r–194r. Oltář mohl být dílem jezuitského laického bratra Kryštofa Hamusera († 12. 7. 1680 Praha), který je v katalogích koleje od roku 1670 uváděn jako arcularius; viz Václav Ryneš, Umělci a umělečtí řemeslníci, jezuitští koadjutoři v barokní době, Umění VI, 1958, s. 404.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ ÖNB, Diarium collegii (pozn. 5), fol. 217v. O tuto relikvii požádala hraběnka Lesliová v roce 1672 rakouského kardinála Johanna Eberharda Nidharda SJ (1607–1681), zpovědníka královny Marie Habsburské (1634–1696) a někdejšího generálního inkvizitora španělského království (1666–1669); viz Miller (pozn. 20), s. 228–229. Dopisem z 1. 12. 1675 kardinál informuje hraběnku o vnitřní radosti z jejího posvátného úmyslu a o poslání ostatku sv. Františka Borgii schváleném generálem řádu Tovaryšstva Ježíšova; viz MZA, fond E25, kart. 19, sign. 75 K, fol. 8r. Na zhotovení stříbrného relikviáře darovala hraběnka Lesliová 50 rýnských zlatých. Jiná anonymní donátorka věnovala dalších 6 zlatých; viz MZA, fond G10, Kn. 713, Účty koleje 1639–1693, fol. 46v.

⁶⁶ Schvalovací listinu vydal biskup ve své rezidenci v Brně 31. března 1678; viz MZA, fond E25, kart. 19, sign. 75 K, nefol.

SUMMARY

Between Word and Image

Panegyrics and ephemeral decorations during the celebrations of the canonization of Francis Borgia at the Brno Jesuits

Martin Deutsch

The celebration of the canonization of Francis Borgia (1510–1572), organized by the Brno Jesuits, was to demonstrate to those present the piety and holiness of the person canonized, using visual and rhetorical means. The ephemeral decoration of the Jesuit Church of the Assumption of the Virgin Mary, consisting of two celebration gates with the personified virtues of the saint, with statues and emblems reflecting his virtues, was “reflected” in the panegyric sermon delivered on the first day of the solemn liturgical octave by the parish priest of St James, Jodocus (Jošt) Mannenbach († 1704). Pastor Mannenbach, future prior of the Augustinian monastery at St Thomas in Brno, focused on an exposition of Francis’s humility, repentance, purity and spiritual diligence as

qualities to be imitated. Mannenbach’s main source of inspiration was the Old Testament book of the prophet Ezekiel, when he gradually metaphorically compared Francis Borgia to the beings harnessed to the triumphal chariot of God’s glory. He also emphasized the important moments in Francis’s life, referred to, for example, by the attributes of the saint depicted in prints handed out during the celebration and in the sculptural decoration of the celebration gates in the presbytery of the church. Image and word entered into a symbolic dialogue with the viewer, a dialogue which transformed to the factual plane. The works of art created especially for this celebration did not serve as a mere decorative backdrop but became an active player in performance acts of the whole octave, either in the interior of the church or outside, during the processions. This mutual dialogue also included the venerated image of the Our Lady of the Snows exhibited on the main altar during the ceremonial octave. Although this celebration concerned exclusively the canonization of František Borgia, a votive dimension can be considered due to the major involvement of the municipal representatives and the inhabitants of the city, who were still recovering from the severe outbreak of plague from the previous year.

Figures: **1** – Unknown painter, **Jodocus (Jošt) Mannenbach**, 1670s. Portrait gallery of St. Jacob’s pastors; **2** – **Venerated image of Our Lady of the Snows (Salus Populi Romani)**, 1571–1573. Brno, Jesuit Church of the Assumption of the Virgin Mary, main altar; **3** – Giuseppe Zanatta – Johann Martin Lerch, **emblematic decoration of the Jesuit Church of the Assumption of the Virgin Mary in Vienna** during the celebration of the canonization of František Borgia, copper engraving from the print entitled *Apparatus Emblematicus* (1671). Vienna, Österreichische Nationalbibliothek; **4** – Giuseppe Zanatta – Johann Martin Lerch, **emblem No. 40** with lemmas: *He performs a similar mortification, By mortification of the flesh he resembled the suffering Christ*, copper engraving from the print entitled *Apparatus Emblematicus* (1671). Vienna, Österreichische Nationalbibliothek; **5** – Philipp Kilian, **St Francis Borgia**, copper engraving issued to celebrate the canonization of Francis Borgia, Augsburg, 1671. Vienna, Österreichische Nationalbibliothek; **6** – Georg Andreas Wolfgang, **St Francis Borgia**, copper engraving, Augsburg, 1671. Vienna, Österreichische Nationalbibliothek; **7** – **St Francis Borgia**, 1671 (?). Telč-Old Town, Church of the Mother of God, Altar of St Francis Borgia; **8** – Philipp Kilian, **Vera effigies St Francis Borgia**, frontispiece of print entitled *A Short Account of the Life of Saint Francis Borgia*, Prague 1671